

K. KOLENDA
Καθηγητοῦ
τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Rice (Houston)

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ G. RYLE*

Στὴν εἰσαγωγή τῶν *Συλλεγέντων δοκιμίων του* (Collected papers) ὁ Ρά-
ιλ (Ryle) λέγει τὰ ἑξῆς:

Γιὰ νὰ διασαφήσουμε τίς σκέψεις ἐνὸς φιλοσόφου χρειάζεται νὰ
βορῶμε τὴν ἀπάντηση ὄχι μόνο στὸ ἐρώτημα «Ποιὲς εἶναι οἱ διανοητικές
τοῦ ἀνησυχίες;», ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ τοῦ ἐρωτήματος καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐ-
ρώτημα πρέπει νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα «Ποία εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα
διανοητικὴ τοῦ ἀνησυχία;». Σ' αὐτὴ τὴν ὁμιλία μου θέλω νὰ ἐρωτήσω:
Ποία ἦτο ἡ κυρίαρχη ἀνησυχία τοῦ Ryle;

Ἡ δημοσίευση τῶν ἄρθρων τοῦ Ryle σ' ἓνα τόμο βοηθεῖ νὰ πλησιά-
σουμε τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ νὰ δοῦμε μὲ καθαρὴ προοπτι-
κὴ τὸ βασικὸ ἔργο τοῦ Ryle, *Ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος* (The concept of mind).

Ἐπειδὴ τὸ ἔργο κυρίως στρέφεται στὸ νὰ περιορίσῃ τὴν θεωρίαν περὶ
τοῦ πνεύματος «ὡς φαντάσματος μέσα στὴ μηχανή», μπορούμε νὰ παρα-
βλέψουμε τὴν παράλληλὴ ἀναίρεση τῆς θεωρίας ποὺ βλέπει τὸ νοῦ ὡς μη-
χανικὸ πρότυπο.

Πράγματι μερικοὶ ἐπικριτὲς τοῦ Ryle τείνουν νὰ δοῦν στὸ δικό του
χαρακτηρισμὸ τοῦ πνεύματος κάποια μορφή τῆς θεωρίας τῆς συμπεριφο-
ρᾶς. Καθὼς ἀντιλαμβάνομαι τὰ πράγματα ὁ Ryle ἦτο ἐξ ἴσου ἐνάντιος πρὸς
τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ ὡς φαντάσματος ὡς καὶ πρὸς ἐκείνη
ποὺ βλέπει τὸν νοῦ ὡς μηχανή. Ἡ κυρίαρχη ἀνησυχία του σ' ὁλόκληρὴ τὴ
φιλοσοφία του ἐκφράστηκε μὲ τὴν προσπάθεια νὰ ἀποφύγῃ τὸν δῆμιον
καὶ τὸν ἀναγωγισμὸ (reductionism) στὴ θεωρία γιὰ τὸν νοῦ. Αὐτὴ ἡ προσ-
πάθεια εἶναι δύσκολη, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο τάσεις εἶχαν μεγάλη ἰσχὺ στὴν

* Διάλεξη στοὺς φοιτητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, δοθεῖσα τὴν 1η Μαρτίου 1977.

ιστορία της φιλοσοφίας και έχουν ακόμη και σήμερα. Και οι δύο οδηγούν σε μεγάλες διαστρεβλώσεις για τὸ τί εἶναι ὁ νοῦς (mind). Ὁ *δυϊσμός* ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Καρτέσιο μέχρι καὶ τὴν φαινομενολογία ἔχει πολλές μορφές, ἀλλὰ πάντοτε οδηγεῖ στοῦ αἴτημα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ κάποιας σκιώδους περιοχῆς, ὅπου ὑπάρχουν τὰ μὴ ὕλικά, τὰ ἀνεξαρτήτως ὑπάρχοντα ἀντικείμενα τῆς σκέψεως. Ὁ *ἀναγωγισμός* ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸν Δημόκριτο, διὰ τοῦ Hobbes, τοῦ Skinner καὶ μέχρι αὐτῶν ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ μηχανές μποροῦν νὰ σκέπτονται, κάνει τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς σφάλμα μὲ τὸ νὰ ἀρνῆται ἢ νὰ ἀγνοῇ ὠρισμένα κύρια γνωρίσματα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ὁ Ryle ἀντελήφθη ὅτι καὶ οἱ δύο τάσεις οδηγοῦν σὲ ἀκραία φιλοσοφήματα, ποὺ ἀγνοοῦν ἢ διαστρεβλώνουν ὅ,τι εἶναι χαρακτηριστικῶς ἀνθρώπινο. Ἡ κεντρικὴ *ἀνησυχία* του καὶ οἱ φιλοσοφικὲς του προσπάθειες ἀποσκοποῦν στοῦ νὰ μᾶς ἐπαναφέρουν σὲ ἐκεῖνο ποὺ ὅλοι μας ἀναγνωρίζουμε ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οἰκεία ἀνθρώπινη πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὑποστηρίζω ὅτι ὁ Ryle περισσότερο ἀπὸ κάθε σύγχρονο φιλόσοφο συνέβαλε στὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ζήτησις γιὰ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας συνωδεύετο πάντοτε ἀπὸ ἓνα παράλληλο ἢ συνακόλουθο ἐρώτημα: Τί εἶναι φιλοσοφία; Ἡ ἀπάντησις ποὺ ὁ Ryle ἔδωσε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου —καὶ καθὼς ἐμάθαινε τίς ἀπόψεις καὶ ἄλλων φιλοσόφων ὅπως τοῦ Russell, τοῦ Frege, τοῦ Brentano, τοῦ Husserl καὶ πρὸ παντὸς τοῦ G. E. Moore καὶ τοῦ Ludwig Wittgenstein— εἶναι ὅτι: «τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ἀναπόφευκτα ἔχουν διασυνδέσεις»· «τὰ ἐννοιολογικὰ ἐρωτήματα εἶναι διεννοιολογικὰ ἐρωτήματα». Τὰ προβλήματα τῶν φιλοσόφων δὲν ἐγείρονται ἀπὸ τίς δυσχέρειες μεμονωμένων ἐννοιῶν ὥς, π.χ., τῆς *ἡδονῆς* ἢ τοῦ *ἀριθμοῦ*. «Αὐτὰ ἀναφαίνονται μᾶλλον ὅπως τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν τροχονόμο, ὅταν τὰ πληθὴ τῶν ὀχημάτων (τῶν ἐννοιῶν μας), διαφόρων εἰδῶν καὶ πρὸς διάφορες κατευθύνσεις κινούμενα, πρέπει νὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ ἔλεγχον». Οἱ λογικὲς δυσχέρειες (troubles), μᾶς λέει ὁ R. μὲ ἄλλη παρομοίωσις, ἐγείρονται ἀπὸ τίς διακοινώσεις περὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν κρατῶν καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ καταστατικὰ τῶν ἰδρυμάτων. Ὁ Ryle πιστεύει ἄλλως τε ὅτι ὁ Wittgenstein μᾶς ὡδήγησε σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴν φιλοσοφία, γιὰτὶ εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ τόσο στοῦ *Tractatus* ὅσο καὶ στοῦ κατοπινοῦ ἔργου του, μᾶς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν στοῦ τί μποροῦμε καὶ τί δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε.

Ἄν ἐξετάσουμε μὲ προσοχὴν τί εἶναι δυνατόν καὶ τί δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα, μὲ προτάσεις ποὺ νὰ περιέχουν νόημα, τότε ὠρισμένοι ἐπίμονοι καὶ παραδοσιακοὶ τρόποι περιγραφῆς αὐτῶν εἰσχόνται ὅτι εἶναι αὐθαίρετοι ἢ ἀνευ νοήματος. Ὅπως τέτοιοις τρόποις εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὁ Ryle ἀπεκάλεσε ἡ θεωρία «τῶν τμημάτων τοῦ παντοπωλείου» ἢ ἡ θεωρία τῶν χωριστῶν ἀλλ' ἄλληλεπιδρωσῶν ἱκανοτήτων (faculti-

es), όπως του γνωρίζειν, του βούλεσθαι, του αισθάνεσθαι. 'Η θεωρία αυτή, άνεξαρτήτως από την ειδικότερη μορφή που λαμβάνει, τείνει νά διασπᾶ την ανθρώπινη πραγματικότητα σέ στοιχεῖα, συστατικά ἢ παράγοντες. Μία βασική λογική δυσχέρεια τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ὅτι τὸ μηχανικὸ ἢ τὸ χημικὸ αὐτῆς πρότυπο (model), προσκολλᾶται στὴν αἰτιώδη ἔρμηνεία γιὰ τίς σχέσεις μεταξύ τῶν διαφόρων «στοιχείων», συστατικῶν.

Μία τοὐλάχιστον δεκαετία πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἔργου ἡ *Έννοια τοῦ πνεύματος* ὁ Ryle ἐπίστευεν ὅτι εἶναι βασικὸ σφάλμα νά ὑψώνουμε φράχτες μεταξύ τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ αισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι. Στὸ ἄρθρο του «Συνείδηση καὶ ἠθικὲς πεποιθήσεις» (πού δημοσιεύθηκε τὸ 1940), ἰσχυρίζετο ὅτι «τὸ λέγειν προθύμως καὶ τὸ πράττειν προθύμως φαίνονται νά σχετίζονται ὡς τὸ εἶδος (species) πρὸς τὸ γένος (genus) καὶ ὄχι ὡς ὁμοιόβαθμα εἶδη ἑνὸς ἀνωτέρου γένους». Τὸ πρόσωπο πού δέχεται κάποιο κανόνα ἢ κάποια ἀρχὴ *προτίθεται* νά συμπεριφέρεται σύμφωνα μὲ αὐτήν. «'Η γνώση ἑνὸς κανόνος συμπεριφορᾶς εἶναι ἡ ρύθμιση τῆς συμπεριφορᾶς ὑπὸ τοῦ κανόνος». Τὸ πρόσωπο πού γνωρίζει τοὺς κανόνες τῆς ἀριθμητικῆς ἢ τῆς γραμματικῆς δὲν *σκέπτεται* αὐτοὺς, ὅταν τοὺς ἐφαρμόζη ὀρθὰ καὶ ἐπιδέξια. Δὲν χρειάζεται νά ἔχη τὴν ἰκανότητα νά τοὺς διατυπώσῃ ἢ νά τοὺς περιγράψῃ γιὰ νά γνωρίξῃ πῶς θὰ τοὺς ἐφαρμόσῃ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ *γνωρίζειν πῶς* (knowing how) εἶναι λογικὰ πρότερο τοῦ *γνωρίζειν ὅτι* (knowing that). "Όταν ἀντιστρέψουμε τὴν σειρά καὶ ἐπιμένουμε ὅτι ὅλες οἱ ἄλλες χρήσεις τῆς εὐφυΐας μας (intelligence) προϋποθέτουν τὴν «γνώση ὅτι», εὐκολα ὀδηγοῦμεθα στὴν παγίδα τοῦ διῆσμου, τῆς δυαρχίας καὶ παράγουμε ψευδοαιτιοκρατικὲς ἐρμηνεῖς τῆς ἀνθρώπινης δράσεως. Γιὰ νά ἀποφύγουμε αὐτὴ τὴν παγίδα πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ γνώση ἑνὸς κανόνος δὲν εἶναι αἰτία τῆς διαθέσεώς μου, ἀλλὰ συγκροτεῖ τὴν διάθεσή μου νά ἔχω ὀρισμένα ἀισθήματα καὶ νά ἐπιτελῶ διάφορες πράξεις. 'Η ροπή μου στὸ νά ἔχω ὀρισμένες συγκινήσεις καὶ νά ἐπιτελῶ ὀρισμένες πράξεις πρέπει νά νοηθοῦν ὄχι ὡς ἀπλὰ συμπτώματα, ἀλλ' ὡς κριτήρια τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσεως. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ «σκέπτεσθαι», τὸ «αἰσθάνεσθαι» καὶ τὸ «πράττειν» εἶναι συνώνυμα. Τὸ σκέπτεσθαι μπορεῖ νά περιγραφῇ ὡς ἀκριβὲς ἢ ἀπρόσεκτο, τὸ συναισθάνεσθαι ὡς ἀηδιαστικὸ ἢ εὐχάριστο καὶ ἡ πράξις ὡς αὐθόρμητη ἢ ὡς ἐσκεμμένη. Διαφόρου χαρακτῆρος ἐπιχειρήματα μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στὸ σκέπτεσθαι, στὸ συναισθάνεσθαι καὶ στὸ πράττειν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν λογικὰ χάσματα μεταξύ αὐτῶν, πού πρέπει νά πληρωθοῦν ἀπὸ κάποια ψευδοαιτιώδη ἐξήγησι.

Γιὰ τὸν Ryle ἡ έννοια τοῦ πνεύματος ἢ τῆς νοήσεως συνάπτεται πρὸς τὴν ἀπόκτηση ὀρισμένων δεξιότητων (skills), ἰκανοτήτων (capacities) καὶ διαθέσεων (dispositions): τὰ *κριτήρια* τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας συνδεδ-

ται λογικῶς καὶ ἀπαραιτήτως μ' αὐτές. "Ολη ἡ μάθηση ἐνέχει τὴν δυνατότητα τοῦ καθορίζειν ἂν ἐκεῖνος ποῦ μαθαίνει κάτι πετυχαίνει τοῦτο ὀρθά ἢ ἐσφαλμένα. Στὸ ἔργο *The concept of mind* ὁ Ryle διακρίνει τὴν ἐξάσκηση (drill) ἀπὸ τὴν ἐκγύμναση (training). 'Η ἀνθρώπινη μάθηση ἀπαιτεῖ κάτι παρὰ πάνω ἀπὸ ἀπλὲς μηχανικὲς συνήθειες. 'Η ἐξάσκηση δὲν προϋποθέτει εὐφυΐα (intelligence), ἐνῶ ἡ ἐκγύμναση τὴν προϋποθέτει. Στὸ μεταγενέστερο ἔργο του ὁ Ryle ἐπιστρέφει σ' αὐτὴ τὴ διάκριση καὶ δείχνει ὅτι τὸ *ἐκπαιδεύειν* (training) εἶναι ἔργο τοῦ διδασκάλου ποῦ πρέπει νὰ διδάξῃ τὸν μαθητὴ πῶς ν' ἀνακαλύπτῃ μόνος του νέα πράγματα. 'Ακόμη καὶ στὰ πρώιμα στάδια τῆς διανοητικῆς δραστηριότητος ὁ μανθάνων διδάσκεται νὰ προχωρῇ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ προσπάθεια στὴν συνθετώτερη.

Τὸ νὰ μάθῃς νὰ ἀποστηθίζῃς τὰ ἀριθμητικὰ μὲ ὀρθὴ σειρά δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ *ἀριθμεῖν τὰ ἀντικείμενα*: ὁμοίως τὸ ἀριθμεῖν τὰ ἀντικείμενα δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἱκανότητα τῆς προσθέσεως, τῆς ἀφαιρέσεως καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ των. 'Αλλὰ ἡ συγκρότηση τοῦ λόγου καὶ ἡ διάρθρωση τῶν λέξεων μέσα στὶς προτάσεις (sentences) δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἀπαρτίζειν *σειρὲς* ἀπὸ λέξεις, διότι οἱ προτάσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, ἐνῶ οἱ *σειρὲς* δὲν δέχονται τέτοιους χαρακτηρισμούς.

Τὸ διδάσκειν ὥθει ἀναπόφευκτα τὸν μαθητὴ σὲ πρωτοβουλίες. Οἱ πρωτοβουλίες πρέπει νὰ προέλθουν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ μαθητὴ, ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του ποῦ ἔχει ὡς ἀνθρώπινο ὄν. 'Ακόμη καὶ στὴν ἀπλὴ περίπτωση ποῦ δέχεται κάποια πληροφορία, τὸ πρόσωπο δὲν μπορεῖ νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ ἀποθήκη ποῦ εἰσδέχεται μηχανικά. "Οταν οἱ κατασκευαστὲς τῶν ἡλεκτρονικῶν ἐγκεφάλων ὁμιλοῦν γιὰ μῆτρες μνήμης στὶς μηχανές τους, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ χρῆση αὐτὴ τῶν ἐννοιῶν διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἀνθρώπινη εὐφυΐα (intelligence).

"Οταν μαθαίνουμε μία μέθοδο γιὰ νὰ ἐπιτελοῦμε κάτι ἢ γιὰ νὰ φθάνομε σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα, ἐκπαιδευόμεθα γιὰ νὰ ἀποφεύγουμε ὀρισμένες κακοτοπιὲς καὶ πλαγιοδρομήσεις, ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ κινηθοῦμε πρὸς τὴν κατεύθυνση ποῦ *θέλουμε* νὰ κινηθοῦμε. "Ετσι ἡ ἀπόκτηση τῆς γνώσεως καὶ ἡ χρησιμοποίηση ὀρισμένων μεθόδων διευρύνει τὴν ἐλευθερία μας. Οἱ μέθοδοι, ὅπως οἱ σημάνσεις τῶν δρόμων, δὲν εἶναι ἐμπόδια, ἀλλὰ προστατευτικὰ μέτρα γιὰ τὴν ὁμαλὴ κίνηση. Τὰ ἀνθρώπινα ὄντα —καὶ ὄχι οἱ μέθοδοι τίς ὁποῖες χρησιμοποιοῦν— εἶναι ποῦ καθορίζουν τί τὰ ἀνθρώπινα ὄντα πράττουν *μὲ αὐτές*.

Σ' ἓνα δοκίμιό του γιὰ τὸν John Locke (δημ. 1965) ὁ Ryle ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀξία τοῦ φιλοσόφου αὐτοῦ εὐρίσκεται στὸ ὅτι ἀνεκάλυψε τὴν «κωινὴ ἀντίληψη». Κατὰ τὸν Ryle ἡ συνταγὴ τοῦ Locke ἦτο ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἐρωτοῦν τὸν ἑαυτὸ τους γιὰ τὴν ἰσχὺ ἢ τὴν ἀδυναμία τῶν ἐπι-

χειρημάτων ποῦ ὑπάρχουν σ' ὀρισμένες γνώμες τους καί τοῦτο νά τò κά-
νουν γιά κάθε θέμα. Τò *Δοκίμιο* τοῦ Locke ἦτο κατ' ἐξοχήν ἓνα κείμενο
γιά τὴν *ἠθική* τῆς σκέψεως. Πιστεύω ὅτι αὐτὸ εἶναι καί τὸ μήνυμα τοῦ Ry-
le· κρίνει τις ἐπιστημονικὲς θεωρίες περὶ τοῦ πνεύματος, ἐπειδὴ παραλεί-
πουν κάτι ποῦ εἶναι οὐσιώδεις γιά τις ἀνθρώπινες σκέψεις καί πράξεις· αὐ-
τὲς εἶναι ἐπιστημονικὲς θεωρίες, καλυμμένες κάτω ἀπὸ τὴν μορφή τῆς μη-
χανικῆς, τῆς χημείας ἢ τῆς ψυχολογίας.

Εἶναι ἀναγκαίως σιωπηλὲς γιά τὴν σκόπιμη φύση τῶν πράξεών μας,
τῶν σκέψεών μας, τῶν ἀντιλήψεών μας κτλ. 'Η σκέψη δὲν εἶναι κάτι ποῦ
συμβαίνει μέσα μας ὅπως ἡ πέψη τῶν τροφῶν. Εἶναι κάτι ποῦ κάνουμε καί
τὸ κάνουμε καλὰ ἢ ἄσχημα, προσεκτικὰ ἢ ἀπρόσεκτα, ἐρασιτεχνικὰ ἢ μὲ
ἐμπειρία.

Δὲν εἶναι δύσκολο νά δοῦμε ὅτι ἡ ἀντίληψη περὶ τῆς φιλοσοφίας, ὡς
ἐννοιολογικῆς γεωγραφίας, ὡς προσοχῆς γιά τὴν διάκριση τῶν κατηγο-
ρικῶν σφαλμάτων ἢ ὡς προσοχῆς γιά τὸ τί οἱ ἐν χρήσει ἐννοιολογικὲς δια-
κρίσεις ἐπιτρέπουν ἢ δὲν ἐπιτρέπουν σὲ μᾶς νά ποῦμε, εἶναι μία μορφή τῆς
κοινῆς ἀντιλήψεως. 'Η κοινὴ ἀντίληψη προσπαθεῖ νά ἀποφύγει τις ἀνοη-
σίες στὶς ὁποῖες μπορούμε νά φθάσουμε εἴτε κάνοντας σφαλερὲς ἀφομοι-
ώσεις ἢ εἰσηγούμενοι ἐννοιολογικὰ χωρίσματα, ἐκεῖ ποῦ δὲν ὑπάρχουν.
Τὰ ἠθικὰ δοκίμια τοῦ Ryle μᾶς προειδοποιοῦν γιά τὸ σφάλμα τῆς δεύτε-
ρης αὐτῆς μορφῆς. Στὸ δοκίμιό του «*Περὶ τοῦ λησμονεῖν τὴν διαφορὰ μετα-
ξὺ τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ μὴ ὀρθοῦ*» δείχνει ὅτι, ἐπειδὴ ἡ σύνδεση μεταξὺ τοῦ γνω-
ρίζειν τὴν διαφορὰ τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ *ἔχειν τύψεις* γιά τὴ μὴ διά-
πραξη τοῦ ὀρθοῦ εἶναι *ἐννοιολογικὴ σύνδεση*, οἱ χωρισμοὶ μεταξὺ τῶν ὑπο-
τιθεμένων δυνάμεων τοῦ γνωρίζειν, αἰσθάνεσθαι καὶ προσπαθεῖν καταπί-
πτουν. Τὸ ἀναγνωρίζειν μιὰ ἠθικὴ ἀρχὴ σημαίνει τὴν ἐκτίμησή μας γι' αὐ-
τὴ ἢ τὸ *ἐνδιαφέρον* μας νά πορευώμεθα σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτή. Γι' αὐ-
τὸ ἡ ἔλλειψη τοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν ἰσοδυναμεῖ ἀπλῶς πρὸς τὸ λησμονεῖν
κάτι· καὶ ἓνα πρόσωπο «ποῦ γίνεται ὀλιγώτερο ἢ περισσότερο εὐσυνεί-
δητο εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἓνα πρόσωπο ποῦ ἔχει πάθει ἀλλοίωση».
Βεβαίως ἡ ἠθικότης μας δὲν εἶναι δυνατόν νά ταυτισθῇ μὲ τὴν γνωστικὴ
μας ἱκανότητα. 'Η τελευταία δὲ ἐμπλέκεται ἀσφαλῶς στὰ πράγματα γιά
τὰ ὁποῖα ἐνδιαφερόμεθα καὶ δὲν εἶναι κάτι ποῦ μπορεῖ νά ξεχασθῇ ὅπως
μία πληροφορία. 'Η γνώση τοῦ ὀρθοῦ ἢ τοῦ μὴ ὀρθοῦ δὲν ἀνταποκρίνε-
ται πρὸς τις καταστάσεις τοῦ λησμονεῖν ἢ τοῦ ἀναμνησθεσθαι. Αὐτὴ
ἢ γνώση δὲν εἶναι μία τεχνικὴ ποῦ μπορεῖ νά παλαιωθῇ. 'Η ἀπώλεια αὐ-
τοῦ τοῦ εἶδους τῆς γνώσεως σημειώνει μιὰ μεταβολὴ μέσα στὴ δομὴ τοῦ
προσώπου.

'Εκφράζων ὁ Ryle τὴν γνώμη του γιά τὴν κύρια φιλοσοφικὴ προσφο-
ρὰ τοῦ Locke στὸν B. Russell, ὁ τελευταῖος ἀπάντησε: «Πράγματι, Ryle,

πιστεύω ότι έχεις δίκιο. Ουδείς πρό του Locke είχε κοινή αντίληψη και ουδείς άλλος, πλην των "Αγγλων, την έχει μετά τον Locke». 'Εδώ θέλω να δείξω με τη χρήση *παραδειγμάτων* ότι ή προσπάθεια να αποφευχθῇ ὁ διῆσμός και ὁ ἀναγωγισμός ἐγινε ἀπὸ πολλοὺς φιλοσόφους, ὄχι μόνον βέβαια "Αγγλους. Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι τοῦτο ὀφείλεται μόνον στὸ ἔργο τοῦ Ryle. Αὐτὸς ἄλλωστε ἀναγνωρίζει τὴν πρωτοπορία τοῦ Wittgenstein· παρὰ ταῦτα ὁ Ryle τηρεῖ κριτικὴ στάση ἐναντι τοῦ Wittgenstein. Γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Austin ὁ Ryle πιστεύει ὅτι δὲν ταυτίζεται μετὰ τὴν δική του ἀλλ' οὐτε καὶ συγκρούεται. Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ Ryle ἔπαιξε πρωταρχικὸ ρόλο γιὰ τὴν συγκρότηση τῆς εἰκόνης τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ ὅσα εἶπα τραβοῦν τὴν προσοχή μας στὸ κεντρικὸ θέμα τῆς ἀνθρώπινης διαστάσεως μέσα σ' ὅλες τὶς ἐμπειρίες. 'Ο ἀνθρώπος ὁρῶν ἔχει περισσότερο ἀπὸ ἓνα χῶρο νὰ ἐκδηλωθῇ, περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἐργαστήριον γιὰ νὰ δράσῃ. 'Ο κόσμος δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Μᾶς χρειάζεται γιὰ τὴν ἐκδήλωση τῶν πρακτικῶν προσπαθειῶν μας, γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἠθικοὶ κανόνες μᾶς παρέχουν κριτήρια ἐκτιμήσεως. 'Ο κόσμος μπορεῖ νὰ ἰδωθῇ αἰσθητικὰ καὶ ποιητικὰ. 'Επὶ πλέον τὰ δημιουργημένα ἀντικείμενα καὶ οἱ περισσότερες ἀνθρώπινες προσπάθειες ἀποσκοποῦν στὸ νὰ κάνουν τὸ περιβάλλον μας αἰσθητικὰ εὐχάριστο. Βεβαίως οἱ αἰσθητικὲς ἀπολαύσεις δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀναγκαῖον· ἡ ἔλλειψη ὅμως τῶν τεχνῶν μᾶς ὠθῇ νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες τῆς ἀνθρωπότητος. 'Η τέχνη καὶ ἡ ἀξία συνδέονται πάντοτε λογικά.

'Ο Ryle θαυμάζει τὰ γραπτὰ τῆς Jane Austen, διότι αὐτὴ ἦτο ἠθικολόγος ποὺ ἔφερε στὴ λογοτεχνία τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλία τῶν διακρίσεων, ποὺ τὶς χρησιμοποιοῖ, ὅταν πρόκειται νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα. Κατὰ τὸν Ryle αὐτὲς οἱ διακρίσεις εἶχαν ἀνακαλυφθῇ ἀπὸ τὸν 'Αριστοτέλη καὶ ξαναῆλθαν στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὸν Shaftesbury. 'Ο τελευταῖος ἀνοίξε ἓνα παράθυρον διὰ τοῦ ὁποίου ὀλίγοι ἄνθρωποι στὸν 18ον αἰῶνα ἀνέπνεον ἀέρα με ἀριστοτελικὸ ὄξυγονον. 'Η J. Austen μύρισε αὐτὸ τὸ ὄξυγονον. Οἱ μυθιστοριογράφοι πρό τῆς Austen περιέγραφαν τοὺς ἀνθρώπους με ἓνα διπολικόν, ἠθικὰ καλβινιστικὸ λεξιλόγιον. 'Ανήγαγον κάθε τι σὲ ἀντιθέσεις: τοῦ μαύρου καὶ τοῦ ἄσπρου, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους, τοῦ χρέους καὶ τῆς ἡδονῆς. Οἱ ἄνθρωποι ἦσαν προωρισμένοι εἴτε γιὰ τὴν σωτηρία εἴτε γιὰ τὴν καταδίκη. 'Ο Ryle θαυμάζει τὴν J. Austen γιὰ τὸ πολυδιάστατον λεξιλόγιον ποὺ χρησιμοποιοῖ περιγράφοντας τὰ ἀνθρώπινα ὄντα. «Οἱ περιγραφές της γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀναφέρουν τὰ κέφια τους, τὶς συνήθειές τους, τὶς διαθέσεις τους, τὶς τάσεις τους, τὶς παρωθήσεις τους, τὶς προθετικότητές τους, τὰ αἰσθήματά τους, τὰ συναισθήματά τους, τὶς συμπάθειές τους, τὶς σκέψεις τους, τὶς γνώμες τους, τὶς ἀρχές τους, τὶς προκαταλήψεις τους, τὶς φαντασίες τους

καί τις φαντασιώσεις τους». "Όλες αυτές οί λέξεις χρειάζονται για να μās πουν τί σημαίνει να έχη κάποιος πνεύμα, διότι ό όρος «πνεύμα» 'ίσταται για ένα πλέγμα που δείχνει την ένότητα της συνειδήσεως, της σκέψεως, της αίσθήσεως και της πράξεως του προσώπου. Αυτή άκριβώς ή ένότης για την περιγραφή του ανθρώπου μās επιτρέπει να χρησιμοποιούμε και τό αισθητικό λεξιλόγιο, ως άντελήφθη ό Shaftesbury.

Τό άρθρο του Ryle για την Austen είναι ένα δείγμα του θετικού δόγμα-τος που εκτίθεται στο έργο του *The concept of mind*, όπου μās καλεί να άπομακρυνθούμε από τις άφηρημένες άπόψεις, που εισηγούνται οί ψυχολόγοι και οί θεωρητικοί γνωσιολόγοι και να στραφούμε στα έργα, όπου τό πνεύμα εκδηλούται. Πρέπει να ζητήσουμε να βρούμε πώς εργάζεται τό πνεύμα μέσα στα έργα και τις πράξεις των οικονομολόγων, των εγκληματολόγων, των άνθρωπολόγων, των πολιτικών έπιστημόνων, των κοινωνιολόγων, των διδασκάλων, των έξεταστών, των βιογράφων, των ιστορικών, των παικτών, των στρατηγών, των πολιτικών, των εργοδοτών, των εξομολογητών, των γονέων, των έραστών και των μυθιστοριογράφων.

Αυτή ή πρόσκληση για να εξετάσουμε τις έκδιπλώσεις του άνθρω-πίνου πνεύματος έφιστά την προσοχή μας σε μερικές λεπτες αλλά σημαν-τικές διακρίσεις μεταξύ της *έξηγήσεως* και της *κατανόησης*. "Όταν ζητή-ται να έρευνηθή ή ανθρώπινη πράξη, τότε δέν πρέπει να γίνεται λόγος για *έξήγηση* (explanation), αλλά για *κατανόηση* (understanding) που ύποδη-λοι συμπάθεια, συμμετοχή στη κατάσταση υπό την όποιαν πράττει ό άν-θρωπος, υιοθέτηση της σκοπιās του πράττοντος. Με την υιοθέτηση της προοπτικής κάτω από την όποιαν είδε ό πράττων την ένέργειά του μπο-ρούμε να εκτιμήσουμε τό πρόβλημά του και να κατανόησουμε την αντί-δρασή του σ' αυτό.

'Εν σχέσει με αυτά άξίζει να λάβουμε υπ' όψη τις εισηγήσεις του Wit-*tgenstein* ότι ή παρουσία των άλλων προσώπων, των πόνων τους και των σκοπών τους δέν γνωρίζεται με επιχειρήματα άφηρημένης ύφης αλλά με την στάση που τηρούμε έναντι αυτών. "Ετσι ή κατανόηση της πράξεως άπαιτεί να μπορή να τοποθετηθή αυτή ως κάτι τό φυσικό και σύμφωνο πρὸς την ούσία του ανθρώπινου όντος.

Οί παρατηρήσεις αυτές του Ryle δέν οδηγούν σε μιā νέα μόνιμη ει-κόνα για τη φύση του ανθρώπου. 'Απ' όσα ό Ryle λέγει συνάγεται ότι αυ-τός δέν εισηγείται πώς ό άνθρωπος μπορεί να ζή μιā μόνιμη και ουσιαστι-κά αμετάβλητη μορφή ζωής. 'Ομοίως ό Leach τονίζει ότι οί ψυχαναλυ-τές, οί ψυχολόγοι, οί φιλόσοφοι και οί άλλοι συγγραφείς περί του ανθρώ-που δέν μās παρέχουν τά στοιχεία που συγκροτούν τά μόνιμα και διαρκή χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ζωής, αλλά τά μεταβαλλόμενα πρότυπα δια των όποιων ή συμπεριφορά του ανθρώπου δικαιολογείται. "Ετσι ή ι-

στορία, ἡ ἀνθρωπολογία καί ἡ λογοτεχνία πρέπει νά σπουδάζονται ὡς δείγματα τῆς ποικιλίας καί τῆς δημιουργικότητος τοῦ ἀνθρώπου. 'Η σπουδή τῶν διαφόρων πολιτισμῶν καί τῶν κοινωνιῶν, παλαιῶν καί νέων, μᾶς δίδει σημαντικά μαθήματα γιά τήν κατανόηση τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ζωῆς. Παρόμοια, ἡ ἐπιρροή τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης στίς ἐκάστοτε κοινωνίες μπορεῖ νά ἐξηγηθῇ ὡς ἐξῆς: 'Ο ποιητής, π.χ., δέν μᾶς δίδει ἀναγκαιῶς τίς βαθύτερες ὁψεις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐκφράζει τίς περισσότερον ἐπείγουσες καί διακαεῖς ἐπιθυμίες μας. Γι' αὐτό ἴσως λέγομε ὅτι ὁ καλλιτέχνης καί ὁ ποιητής προηγεῖται τῆς ἐποχῆς του· τοῦτο συμβαίνει διότι νοιώθουν τήν κατεύθυνση πού οἱ ἀδιαμόρφωτες ἐπιθυμίες μας καί οἱ πόθοι μας τείνουν νά πάρουν καί χρησιμοποιοῦντας τὸ ταλέντο τους καί τὰ σύνεργα τῆς τέχνης τους διαρθρώνουν καί διαμορφώνουν αὐτὲς γιά χάρη μας.